

Mažeikių rajono PIKELIŲ seniūnaitijos malūnai

Algirdas VILKAS

Seniau Pikelių apylinkių žmonės veždavo malti grūdus į Leckavą (keliaudami pro Griežę jie per Ventą persikeldavo plaustu) bei į Latviją ir į kitus aplinkui veikiančius malūnus. Tai nebuvo patogiu, nes sugaišdavo daug laiko, reikėdavo laukti ilgose eilėse, pavargdavo arkliai, kurių nebūdavo kuo pakeisti.

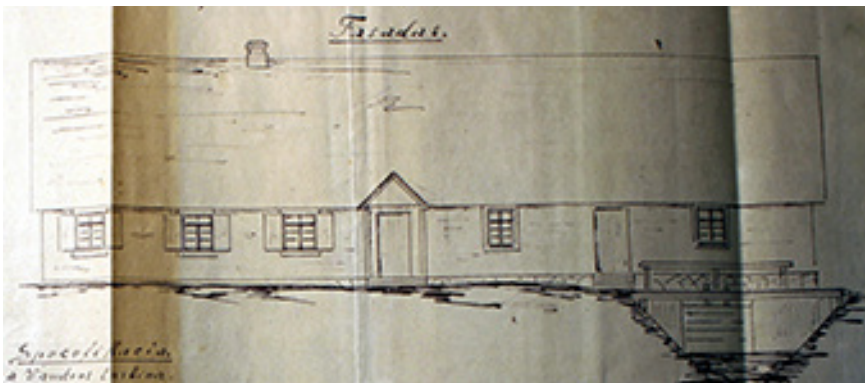
XIX a. pab.–XX a. pr. turtingesni šio krašto ūkininkai savo žemėse pradėjo statyti malūnus, todėl aplinkinių kaimų valstiečiai, sumokėdami tam tikrą mokestį, jau galėdavo susimalti grūdus miltams ar kruopoms juose.

Pirmasis pasaulinis karas bei vėliau Lietuvoje prasidėjusi žemės reforma palietė ir Pikelių apylinkes. Išparceliavus dvarus, juose buvę malūnai atiteko ar buvo parduoti kitiems žmonėms, šie ėmė statyti naujus ar rekonstruoti senus, jau bebaigiančius sunykti malūnus.

Pikelių apylinkėse pokario metais veikė penki vandens malūnai: Juodeikių (pastatytas 1775 m.), Dapšių (1864), Griežės (1910), Juodeikėlių (1910) ir Ruzgų (1924).

Pradėjus statyti Naftos perdirbimo gamyklą ir užtvėnkus Varduvos upę, sunyko visi malūnai (vienus nugriovė, kiti pateko į susiformavusį Varduvos tvenkinį). Iki šių dienų išliko tik Griežės ir Juodeikėlių malūnų liekanų.

DAPŠIŲ VANDENS MALŪNAS

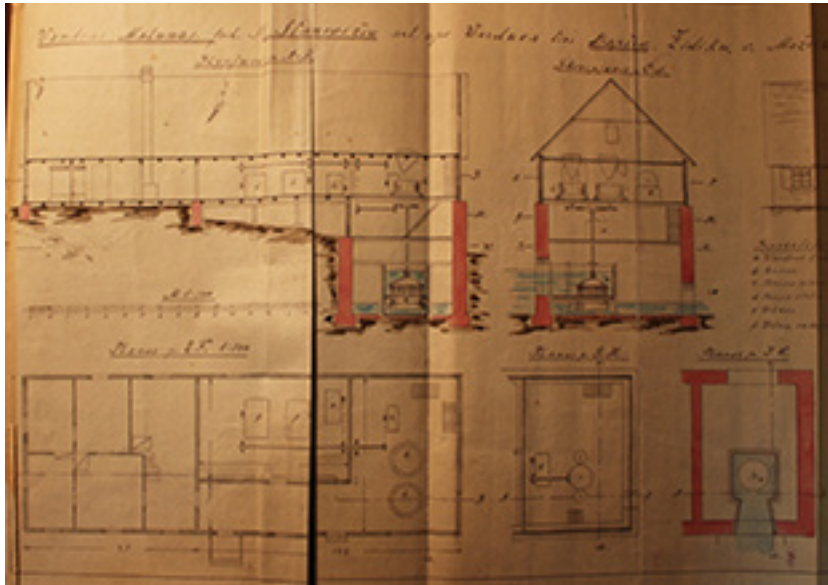

Dapšių vandens malūnas. Lietuvos valstybės centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 388, ap. 2a, b. 613, l. 13

Dapšių vandens malūnas dar buvo vadinamas Kulijos malūnu. Jis stovėjo Dubulio ir Gūžės santakoje su Varduva. Dabar tų upių santaką yra užliejęs Varduvos tvenkinys. Šis malūnas, pastatytas 1864 metais savo žemėje ir nuosavų trobesių vietoje, priklausė Steponui Stanevičiui iš Dapšių kaimo. Pastatas buvo medinis, vieno aukšto, dengtas lentelėmis. Malūną nuomodavo žydas, vėliau – vokiečiai Pecoldas (mirė 1919 metais), kuris malūną pertvarkė ir jame įrengė verpimo mašinas. Malūnas konkuravo su netoli esančiu Ruzgų dvaro malūnu¹.

1925 m. dėl malūno rekonstrukcijos jo savininkas Steponas Stanevičius kreipėsi į Finansų ministerijos Prekybos departamentą ir tų pačių metų vasario 20 d. iš ten gavo leidimą malūnui veikti su sąlyga, kad miškui plukdyti bus palikti dviejų metrų pločio vartai. Ar buvo į tai atsižvelgta, duomenų nerasta. Varduvos upe nuo Domijos žiočių buvo plukdomi sieliai. Malūne buvo pastatytos dvi girnos, 6 arklio jėgų turbina, įrengta kruopų dirbtuvė ir vilnų karšykla. Grūdus malti atveždavo šiose apylinkėse gyvenantys ūkininkai. Malūne, kuris dažniausiai veikdavo tik pavasario ir rudens potvynių metu, dirbo vienas žmogus².

(Nukelta į 44 p.)

Dapšių arba Stepono Stanevičiaus vandens malūno plano fragmentas. 1925 m. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 613, l. 13

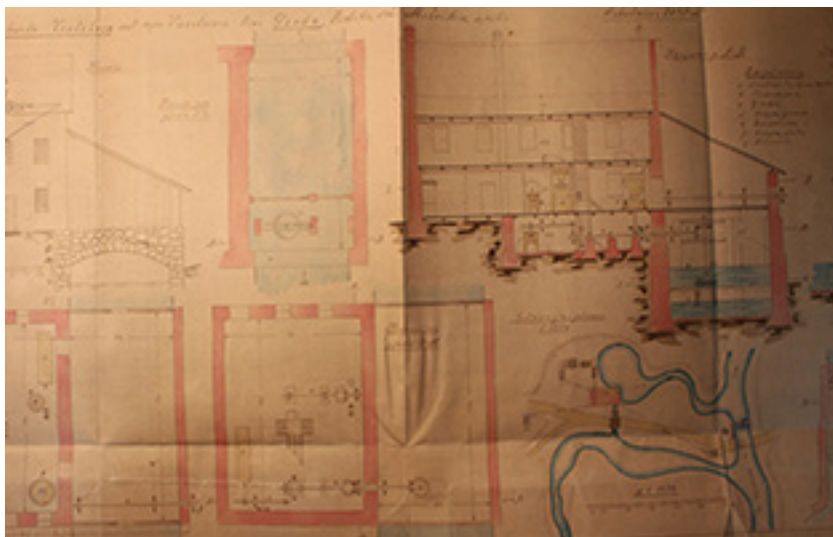
Griežės malūno priekinė fasado pusė. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 614, l. 8

Griežės vandens malūno liekanų yra Griežės kaime, 5,6 km į rytus nuo Pikelių. Senasis malūnas 1906 m. spalio 24 d. sudegė, kaip ir vėlykla, vilnų šukavimo įrengimai³. Naują malūną 1910 metais ant Varduvos upės kranto savo žemėje ir nuosavų trobesių vietoje pastatė jo savininkas Richardas Vinteleris. Jis 1924 m. gruodžio 21 d. kreipėsi į Finansų ministerijos Prekybos departamentą, prašydamas leidimo Griežės malūnui veikti. Prašymui Mažeikių apskrities atstatymo komisija bei Mažeikių savivaldybė neprieštaravo, tad 1925 m. vasario 20 d. R. Vinteleris gavo Finansų ministerijos Prekybos departamento direktoriaus pasirašytą leidimą malūnui veikti. Malūno trobesys buvo pastatytas iš cementinių plytų, 2,5m aukščio, dengtas skiedromis. Malūne veikė kruopų mašina, cilindrinis piklius, dvi girtos, 40 arklių jėgų vandens turbina „Fromsiš“. Buvo čia ir lentpjūvė. Malūne dirbdavo du suaugę vyrai. Kaip ir Dapšių malūne, taip ir čia, buvo kuliami iš apylinkės kaimų atvežami ūkininkų javai⁴.

Iki šių dienų Varduvos upėje išliko buvusio Griežės vandens malūno trijų metrų aukščio užtvanka, cementinis tiltas (senasis medinis tiltas buvo išardytas ir neišliko). Užtvanka pralaužta dviejose vietose. Esant aukštam vandens lygiui, galima praplaukti per abi pratakas.

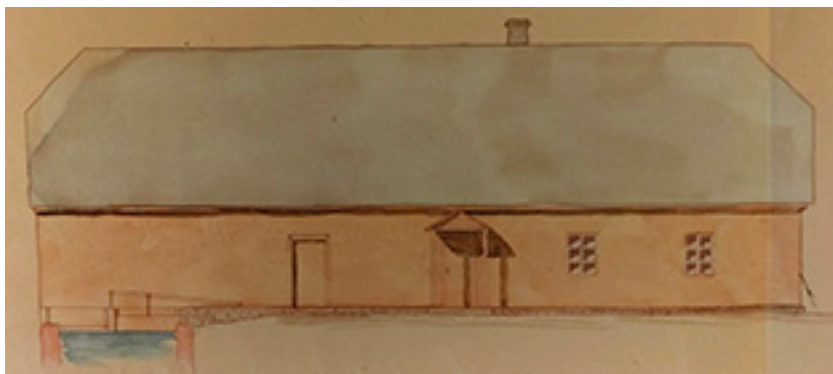
Kairėje – Griežės vandens malūno užtvankos likučiai 2023 metais. Algirdo Vilko nuotrauka

Griežės arba Richardo Vintelerio vandens malūno plano fragmentas. Projektavo ir braižė Mažeikių apskrities inžinierius Borisas Helcermanas. 1925 m. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 614, l. 8

JUODEIKĖLIŲ VANDENS MALŪNAS

(vadinamas Liucijos Ulmanienės malūnu, Melnyčėle)

Priekinė Juodeikėlių malūno pastato fasado pusė. 1931 m. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1504, l. 9

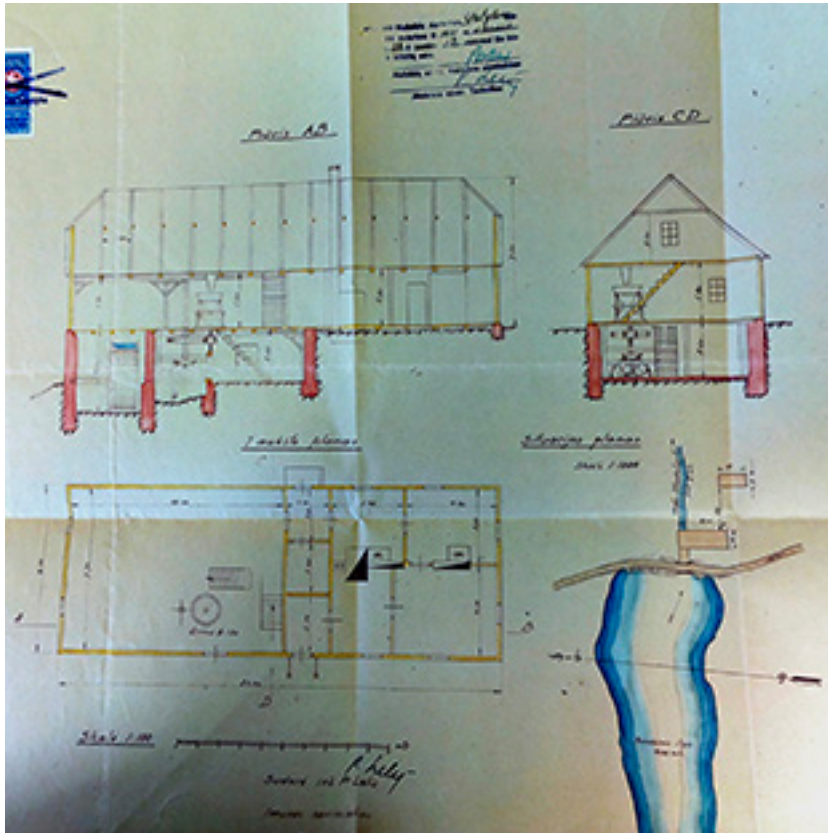
Juodeikėlių vandens malūno liekanų yra Juodeikėlių kaime, apie 3 km į pietryčius nuo Pikelių, prie Melnyčėlės miško. Malūnas minimas jau 1841 m. sudarytame Mažųjų Juodeikių dvaro inventoriuje. Jis buvo pastatytas ant Skutulo upelio ir priklausė laisvajam valstiečiui Eiliui. Trobesys stovėjo ant akmenų pamato, buvo suręstas iš 8 sieksnių ilgio ir daugiau kaip 3 sieksnių pločio (1 sieksnis = 1,83 m) pjaustytų eglinių rąstų, stogas dengtas šiaudais. Tais metais malūno pamatas prie vandens buvo suskilęs, užtvanka, sliužai ir visa vidaus įranga sugadinti, juos reikėjo remontuoti⁵. To ilgai nebuvo daroma. 1910-aisiais, praėjus nemažai laiko, malūnas ant Skutulo upelio buvo atnaujintas. Jis yra priklausęs Henrikui Sternui, Liucijai Ulmanienei, Olgai Baumanienei,

Idai Sergejevienei ir Zinaidai Solnecevaitei. Šio malūno trobesys buvo dengtas skiedromis, jame įrengtos vienerios girtos ir medinė transmisija. Vandens horizonto skirtumas – 3m, maksimalus debitas – 1 m³, turbinos galingumas – 3 arklio jėgos. Malūnas veikė tik per potvynius balandžio ir rugsėjo mėnesiais, jame dirbdavo vienas žmogus.

1931 m. sausio 28 d. Mažųjų Juodeikėlių kaimo gyventoja Liucija Ulmanienė kreipėsi į Finansų ministerijos Prekybos departamentą, prašydama leidimo veikti malūnui. Prie šio prašymo ji pridėjo malūno brėžinius ir klausimų lapą. Jos prašymui neprieštaravo Mažeikių apskrities Statybos komisija. 1931 m. kovo 14 d. buvo pasirašytas Finansų ministro ir Prekybos departamento direktoriaus leidimas malūną eksploatuoti⁶.

Aplinkui šį malūną – tvenkiniai ir pievos. Kurį laiką čia gyveno lenkų bajoras Galenkinas. Prieš pat Antrąjį pasaulinį karą buvo likę tik Juodeikėlių malūno pamatai. Sovietmečiu Pikelių tarybinis ūkis malūno vietoje padarė užtvanką ir pradėjo auginti karpnius⁷. Užtvankos ketera yra buvusi remontuota, joje pravažiavimo nėra. Tvenkinio krantai žemi, apaugę krūmų ir medžių juosta. Tvenkinys seklys, jo akvatorija labai apaugusi vandens augmenija. Vandens pertekliaus pralaidą sudaro šachta ir gelžbetoninis vamzdis. Pasakojama,

(Nukelta į 46 p.)

Juodeikių vandens malūno planas. 1931 m. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1504, l. 9

kad malūno tvenkinį vadindavo ir Juodeikių prūdu ir kad jame per Pirmąjį pasaulinį karą žmonės buvo išsigrindę slaptą taką⁸.

JUODEIKIŲ VANDENS MALŪNAS (Didžiųjų Juodeikių, Petro Daugėlos malūnas)

Vienas šio krašto malūnas stovėjo Juodeikių kaime. Jis buvo pastatytas ant Varduvos upės 1775 m., priklausė Juodeikių dvarui. Per daugelį metų, veikiamas gamtinių oro ir kitų sąlygų, ypač Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu, malūnas stipriai apnyko, tad jį reikėjo atstatyti. Prasidėjus žemės reformai, buvo išparceliuotas Juodeikių dvaras, malūną įsigijo Juodeikių kaimo valstietis 62 metų amžiaus Petras Daugėla.

Kad malūnas galėtų veikti, Petras Daugėla kreipėsi į Mažeikių apskrities valdybą. Ši jo norui eksploatuoti malūną neprieštaravo ir 1924 m. gruodžio 27 d. prašymą nusiuntė Finansų ministerijos Prekybos departamentui. Leidimas buvo išduotas 1925 m. kovo 9 dieną. Nuo to laiko malūne buvo galima malti grūdus.

Malūnas, kuriame dirbo pats savininkas, stovėjo P. Dau-

gėlos žemėje, jo nuosavų trobesių vietoje. Pastatas buvo medinis, vieno aukšto, stogas dengtas lentelėmis. Malūne buvo vienerios garnos, vanduo suko vieną medinį ratą⁹.

Vėliau šis malūnas atiteko Petro Daugėlos sūnui Petriui Daugėlai ir buvo pavadintas „Saulės“ malūnu. Vėliau jo vedėjas buvo Tamulevičius. Pats P. Daugėla janesnysis dirbo gaterio (lentpjūvės) meistru. Tuo laikotarpiu, atstatant Pikelių girininkiją, reikėjo pjauti miško medžiagą, o P. Daugėla, tyčia atidėliodamas darbą bei gaišindamas darbininkus, trukdė ne tik valstiečiams, bet ir pačiai girininkijai¹⁰. Po Antrojo pasaulinio karo, nacionalizavus pastatus, žmones suvarius į kolūkius, malūno atstatymo darbams reikėjo nemažai medienos. Buvusio Daugėlų malūno ir čia įrengtos lentpjūvės darbas visą laiką strigo dėl silpnos malūno turbinos, todėl 1947 m. buvo sumontuota antroji turbina. Tada įmonės pajėgumas itin padidėjo, vienu metu jau galėjo kartu veikti malūnas ir lentpjūvė¹¹. 1950 m. vasarą buvo sutvarkyta užtvanka, dinamо mašina, peržiūrėtos ir pataisytos elektros laidų linijos. Nuo spalio mėnesio elektrinė pradėjo dirbti ir teikti elektros energiją Čiapajevo kolūkiui. Tai buvo didelis malūno vedėjo Beišino nuopelnas¹².

Statant Naftos perdirbimo gamyklą ir užtvankus Varduvos upę, 1979 m. buvo įrengtas

tvenkinys. Pakilęs vanduo užliejo nemažą Juodeikių kaimo dalį, o drauge ir Juodeikių vandens malūną bei Juodeikių pradinę mokyklą. 1996 m. buvo pastatyta Juodeikių hidroelektrinė.

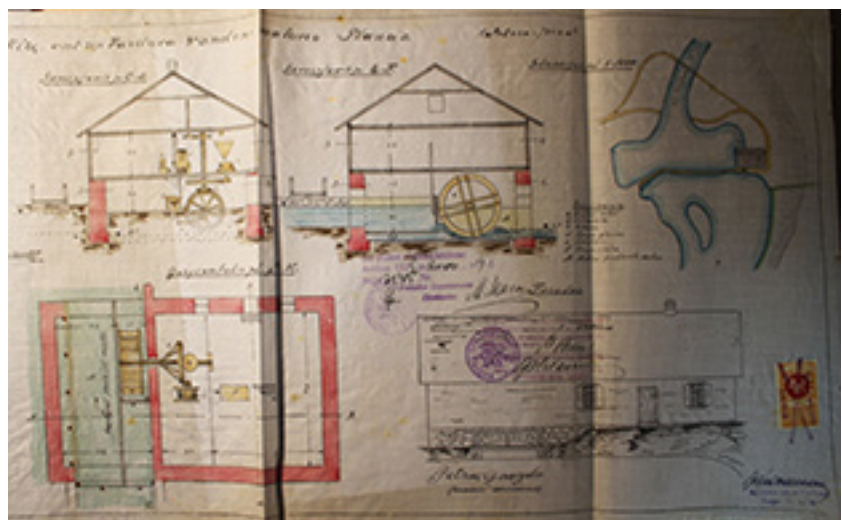
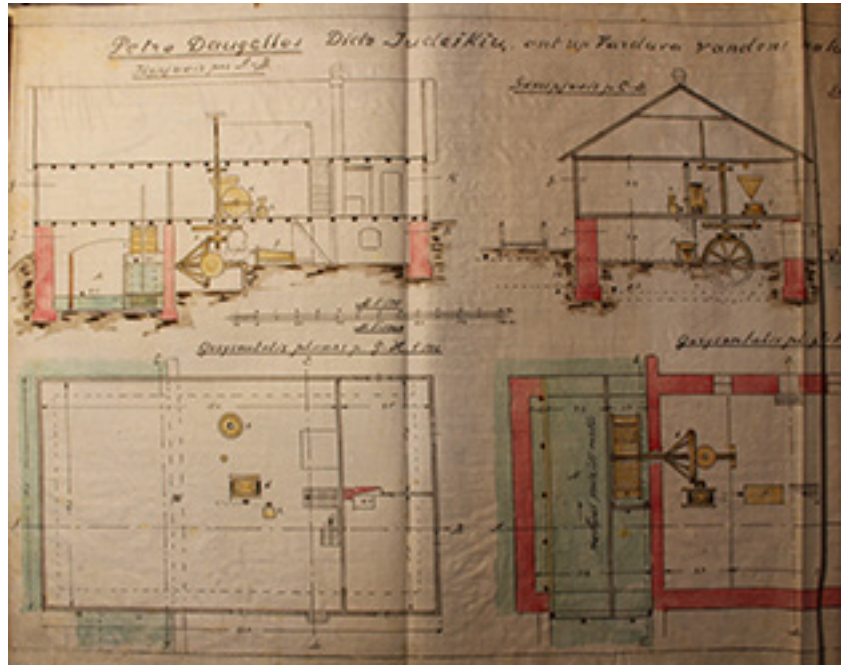
RUZGŲ VANDENS MALŪNAS

(vadinamas Boriso Helcermano ir Eduardo von Heino vandens malūnu „Varduva“)

Ruzgų kaimo vakariniu pakraščiu teka Varduva, sudaranti Žibininkų tvenkinį, prie kurio stovi Mažeikių elektrinė. Iki Antrojo pasaulinio karo toje vietoje buvo Borisui Helcermanui priklausantis dvaras ir vandens malūnas. Po karo malūnas atiteko estų kilmės savininkui Kaspersonui. Jis gyveno šalia malūno buvusiam name. Vėliau malūnui vadovavo Stanislovas Bružas. Tuo laikotarpiu čia maldavo grūdus, pikliavodavo, darydavo kruopas. Prie malūno pjaudavo lentas, veikė stalių dirbtuvės, kuriose paskutiniaisiais metais dirbo Ferdinandas Vanagas ir Butkus. Čia buvo pradėta gaminti elektros energija. 1925 m. iš čia elektra buvo įvesta į Kontrimavičiaus, Milevičiaus, P. Bukonto ūkius. Ties malūnu buvo pastatytas naujas medinis tiltas. Netolie-

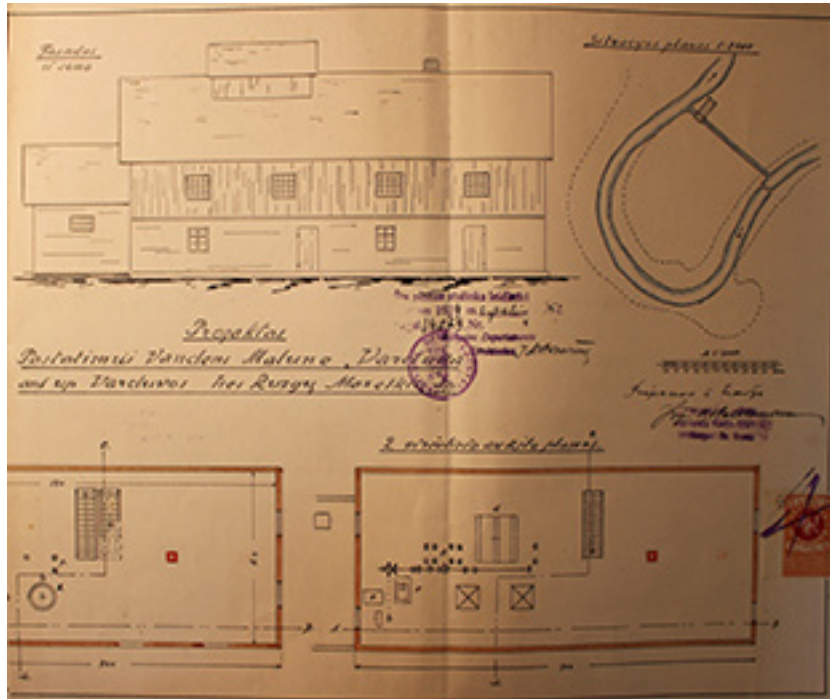
(Nukelta į 48 p.)

Dešinėje – Ruzgų malūnas 1936 metų vasarą. Fotografas nežinomas. Nuotrauka iš Algirdo Vilko archyvo

Mažeikių apskrities techniko Boriso Helcermano sudarytas Juodeikių vandens malūno, priklausiusio Petruui Daugėlai, planas. 1925 m. CVA, f. 388, ap. 2, b. 588, l. 13

Ruzgų vandens malūno planas. Projektavo ir braižė Mažeikių apskr. inžinierius Borisas Helcermanas. 1924 m. LCVA, f. 388, ap. 2, b. 468, l. 9

se dunksojo Stepono Stanevičiaus (Dapšių) pastatai^{13, 14}.

1924 m. spalio 6 d. Finansų, Prekybos ir Pramonės ministerijos Prekybos departamentas gavo Mažeikių apskrities inžinieriaus Boriso Helcermano ir Eduardo von Heino prašymą leisti pastatyti ir veikti vandens malūnui Ruzguose. Kartu su prašymu buvo pateiktas malūno planas bei užpildytas klausimynas. Malūno statybai Mažeikių apskrities atstatymo komisija pritarė, tad 1924 m. spalio 5 d. abu savininkai iš Finansų ministerijos Prekybos departamento gavo leidimą statyti vandens malūną Ruzguose ir pastačius jį eksploatuoti.

Šis malūnas buvo medinis, stogas dengtas lentelėmis, veikė 30 arklio jėgų vandens turbina. Jame 3 žmonės dirbdavo ištisuš metus. Per mėnesį vidutiniškai būdavo sumalama apie 1 700 cnt grūdų, iš jų 1 200 cnt miltų ir 500 cnt sėlenų. Dažniausiai grūdus malti atveždavo aplinkinių kaimų ūkininkai¹⁵.

Užtvenkus Varduvą ir pradėjus kilti vandeniui, Ruzgų malūnas buvo nugriautas, jo pamatai apsemti, todėl šalia gyvenę žmonės buvo priversti išsikelti kitur.

Seniau visi Pikelių apylinkėse veikę malūnai buvo svarbūs vietos ūkininkams. Čia jie ne tik atveždavo sumalti grūdus, suverpti vilnas, bet galėdavo atlikti ir įvairius remonto darbus, nes malūne dažnai stovėdavo staklės, veikdavo elektrinis generatorius, būdavo stalių dirbtuvės. Be to, čia iš atokiausių

apylinkių susirinkę ūkininkai pabendraudavo, aptardavo įvairius reikalus, lošdavo kortomis, išgerdavo vietinio stipraus gėrimo. Čia galėdavo pailsėti, pasištupinti arkliai, kurie, ilgą kelių trukdami sunkiai prikrautus vežimus, pavargdavo, nes tada privažiavimai prie malūnų būdavo sudėtingi – reikėdavo į pakalnę su pakrautu vežimu nusileisti nuo aukštų šlaitų, o tai pareikalaudavo daug jėgų.

Pradėjus veikti kolūkiams, o vėliau naftos gamyklos reikmėms ėmus tvenkti Varduvos upę, malūnai dar kurį laiką tarnavo žmonių poreikiams, bet einant laikui tapo apleisti, sunyko ir nebebuvo atstatomi.

¹ Kontrimas Č., *Juodeikių apylinkė. Dapšiai: Kraštotyrinė medžiaga*. – Mažeikiai, b.m., p. 83, 105–106.

² LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 613, l. 1–12.

³ „Gaisras. Leckava“, *Lietuvos ūkininkas*, 1909, spal. 28, Nr. 43, p. 396.

⁴ LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 614, l. 1–7.

⁵ LVIA, f. 525, ap. 2, b. 3142, l. 18v.–1841 m. Mažųjų Juodeikių inventorių.

⁶ LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1504, l. 1–8.

⁷ Butkuvienė A., *Malu malu viena...* Mažeikiai, 2014, p. 256.

⁸ LŽV (Lietuvos žemės vardyno anketa, sud. Žorgytė Z, 1935).

⁹ LCVA, f. 388, ap. 2, b. 588, l. 1–12.

¹⁰ Butkuvienė A., *Malu malu viena...*, Mažeikiai, 2014, p. 254–255.

¹¹ Šmitaitė L., „Įmontuota nauja turbina“, *Mažeikių tiesa*, 1947 11 12, Nr. 93 (243).

¹² Dambrauskas V., „Atremontuota elektrinė“, *Mažeikių tiesa*, 1950, Nr. 109.

¹³ Butkuvienė A., *Malu malu viena...*, Mažeikiai, 2014, p. 249.

¹⁴ „Tvarkingas malūnas“, *Žemaičių žemė*, 1944 05 13, Nr. 19, p. 3.

¹⁵ LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 468, l. 1–8.